
UDK 821.581

DOI <https://doi.org/10.51198/chinesest2024.02.070>

WANG BAO'S "THE SLAVE CONTRACT". TRANSLATION INTO UKRAINIAN AND ANALYSIS OF PROBLEMS OF THE ANCIENT TEXT'S INTERPRETATION

Yu. Khrystolyubova

Independent Researcher, Candidate of Historical Sciences

chizara30@gmail.com

To date, the oldest written source mentioning tea is considered to be Wang Bao's work "The Slave Contract" dated 59 BC. Disputes continue to this day in the Chinese scholarly community regarding the restoration of the authentic version of the text, its interpretation and translation into modern Chinese. Having, in general, no other written mentions of tea in that period, we have to take the work of art more seriously and consider it in some sense as a source of scientific data. In addition to the fact of the use of tea in the Western Han period, scholars are interested in the economic activities of the official's estate mentioned in the text, as well as the listed regions of trade exchange, which are considered in the context of studying the everyday and economic life of the ancient territory of Sichuan. Thus, the literary work acquires significant importance in academe. Analysis of this data also has the opposite effect; upon close study, errors and inaccuracies of copyists of the text of subsequent eras are revealed, which helps eliminate inconsistencies in various manuscripts and choose the correct version of hieroglyphs that best correspond to the reality of that time, and therefore the author's version. However, the existing uncertainty with the final version of this rather notable work of art of the Han era in Chinese affects further translations into foreign languages, creating even greater discrepancies in the translated versions. The article considers the problems of translation of the "The Slave Contract", compares the text of different periods of its fixation in collections of Chinese literature, gives the opinions of various Chinese researchers, analyzes the interpretation of some words and phrases of the work in the context of Chinese tea culture, and also as the finalization of this work, a complete artistic translation of the "The Slave Contract" into Ukrainian is presented. The text of the work gives us the opportunity not only to note the fact of tea consumption, but also to draw some conclusions about the role of tea drinking in Sichuan during the Western Han era. These data complement the still unclear picture of the spread of tea drinking in China in the ancient period and the determination of its place in Chinese society.

Key words: Wang Bao, The Slave Contract, Sichuan, tea culture, Chinese tea.

«ДОГОВІР ПРО КУПІВЛЮ РАБА» ВАН БАО. ПЕРЕКЛАД УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ ТА АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ СТАРОДАВНЬОГО ТЕКСТУ

Ю. С. Христюлюбова

На сьогодні найдавнішим письмовим джерелом зі згадкою чаю вважається твір Ван Бао «Договір про купівлю раба», датований 59 р. до н. е. У китайському науковому співтоваристві досі тривають суперечки щодо відновлення автентичної версії тексту, його інтерпретації та перекладу сучасною китайською мовою. Не маючи загалом інших письмових згадок про чай у той період, нам доводиться серйозніше

ставитися до художнього твору й розглядати його у якомусь сенсі як джерело наукових даних. Крім факту використання чаю в період Західна Хань, дослідників цікавлять згадані в тексті господарська діяльність маєтку чиновника та перелічені регіони торговельного обміну, які розглядаються в контексті вивчення побутового й економічного життя стародавньої території Сичуані. Таким чином, літературний твір набуває вагомого значення в науковому середовищі. Аналіз цих даних має і зворотний ефект, під час пильного вивчення виявляються помилки й неточності переписувачів тексту наступних епох, що допомагає усунути невідповідності в різних рукописах і вибрати правильний варіант ієрогліфів, максимально відповідних реальності того часу, а отже, і авторської версії. Проте існуюча невизначеність з остаточною варіантом цього досить помітного художнього твору ханьської епохи китайською мовою впливає на подальші переклади іноземними мовами, створює ще більші розбіжності в перекладацьких версіях. У статті розглядаються проблеми перекладу «Договору про купівлю раба», дається порівняння тексту різних періодів його фіксації у збірниках китайської літератури, наводяться думки різних китайських дослідників, проводиться аналіз тлумачення деяких слів і фраз твору в контексті китайської чайної культури, а також як фіналізація цієї роботи, представлено повний художній переклад «Договору про купівлю раба» українською мовою. Текст твору дає нам можливість не тільки відзначити факт споживання чаю, але й зробити деякі висновки про роль чаювання в Сичуані в епоху Західна Хань. Ці дані доповнюють поки що неясну картину з поширенням чаювання в Китаї в давній період і визначенням його місця в китайському суспільстві.

Ключові слова: Ван Бао, Договір про купівлю раба, Сичуань, чайна культура, китайський чай.

У дослідній літературі, а слідом за нею і в популярній, одним із найстаріших джерел із згадкою чаю називають «Договір про купівлю раба» *тун юе* 僮约, складений у 59 році до н. е. Цей древній текст є найважливішим артефактом історії чайної культури, на цей час розглядається як один з найдавніших письмових доказів поширення практики чаювання на території Китаю в період Західної Хань 西汉 [少林木子 2015, 15].

Оскільки «Договір про купівлю раба» набув широкої популярності саме в контексті чайної культури, з тексту витягують лише дві окремі короткі фрази, що описують обов'язки раба: «Зварити чай» *пен ту* 烹茶 та «Купити чай в Уяні» *у ян май ту* 武阳买茶, залишаючи поза увагою решту змісту. Через відсутність повного перекладу тексту викладені фрази позбавляються свого контексту, що заважає правильному розумінню їх ролі та значення. Тому метою цієї статті є аналіз наявної інформації про твір, виявлення основних складнощів у роботі з матеріалом, а також представлення художнього перекладу тексту. Варто відразу зазначити, що насамперед переклад буде проводитися саме в контексті вивчення чайної культури й головним акцентом розгляду буде проблематика фраз про чай. Розуміння змісту тексту та значення тематичних фраз допоможе правильно використовувати матеріал у подальших дослідженнях з культури чаю та публіцистики.

Судячи з викладеної в публіцистичних статтях про давність чаювання в Китаї інформації зі згадкою «Договору про купівлю раба», сама назва «договір» вводить в оману не лише читачів, а й авторів статей. Особливо це стосується іноземців, які не володіють китайською мовою і не мають доступу до першоджерела. У них складається враження дивом збереженого давнього договору між господарем і рабом. Хоча

думка, що господар під час купівлі раба складає з ним контракт, досить примітна¹, найбільше дивує віра у те, що якийсь побутовий договір більш як двох тисячолітньої давності міг зберегтися донині. Як відомо, більшість китайських стародавніх літературних творів, договорів і трактатів дійшли до сьогодні саме завдяки переписуванню їх на «нові носії», а точніше з одних дерев'яних дощечок чи бамбукових планок на інші. Навіть за дотримання ідеальних умов зберігання деревина все ж таки має термін життя, не кажучи вже про нещастя, що періодично виникають: повені, пожежі та війни, під час яких знищувалися цілі міста з їхніми бібліотеками і приватними зборами творів. Тобто щоб будь-який запис міг зберегтися, він повинен був бути неодноразово, з покоління в покоління розтиражований, а це може статися тільки з текстом, що становить цінність для кожного із цих поколінь. Наприклад, твори літератури чи філософії, які, крім окремого переписування, періодично входили до тематичних анналів або частково цитувалися наступними поколіннями в коментаторській літературі. Секрет збереження «Договору про купівлю раба» саме пояснюється тим, що він не є побутовим договором, але сатиричним літературним твором поета Ван Бао 王褒. Ця обставина не применшує цінності згадки про чаювання й залишає її значним фактом для істориків китайської чайної культури.

Твір не вимагає підтвердження особистості автора, встановлення часу та місця написання. Усі ці дані містяться в самому тексті. Зберіглася біографія автора Ван Бао (доросле / люб'язне ім'я Цзи Юань 子淵), яка свідчить про те, що описана історія могла бути повністю або частково заснована на реальних подіях. Цзи Юань був уродженцем повіту Цзичжун 资中县 області Шу 蜀郡, яка була розташована на території сучасної провінції Сичуань, що входила до імперії Західна Хань. Роки життя точно не відомі, але в різних матеріалах зазначено такий діапазон: народження датують з 84 до 90 р. до н. е., смерть – з 51 по 53 р. до н. е., розквіт творчості охоплює період правління імператора Сюань-ді 宣帝 (роки правління 74 р. до н. е. – 49 р. до н. е.). Відомо, що після 65 р. до н. е. Ван Бао переїхав до Ченду 成都 та прожив там 6 років. У 59 р. до н. е. вирушив у справах до Цзяня 前, де нібито і стався курйоз, викладений у «Договорі про купівлю раба».

Під час перекладу цього твору виникає низка складнощів як загального, так і приватного порядку. До складнощів загального порядку, властивих багатьом стародавнім документам, можна віднести такі:

1. Зміна мови та понять за більш ніж 2 тисячі років. Навіть для сучасних китайців потрібен переклад з давньої мови на сучасну з поясненням застарілих термінів. Для вирішення цієї проблеми дослідники звертаються до різних довідкових джерел, що пояснюють поняття й описують суть процесу.

До цієї проблеми належить і переклад назви документа. Крім зазначеного «Договору про купівлю раба» *тун юе* 僮约, існує кілька варіантів: «Договір зі слугою», «Договір із дитиною-слугою», «Договір із рабом» та ін. У назві використовується термін *тун* 僮 (суч. 童), який може бути переведений як слуга, і як раб. Але в тексті твору постійно повторюється ієрогліф раб 奴, що свідчить про купівлю раба, а не

¹ На думку істориків китайського права, хоча цей «договір» написаний з використанням юридичного стилю і наслідуванням реальним договором, але все ж таки є неформальним перерахуванням зобов'язань досить простою, народною, а місцями і вульгарною мовою. Такий пакт швидше схожий на давні клятвенні домовленості, ніж на сучасне право. При цьому, на їхню думку, «договір» все ж таки мав би практичний зміст, що і створює сатиричний ефект: не отримавши письмово зафіксованих обов'язків, раб мав би ширші можливості ухилятися від роботи. [李娇 2013, 230–231].

найм слуги. Крім того, сам текст «договору» не передбачає обговорення умов або якоїсь плати за послуги, а лише описує обов'язки раба в будинку нового господаря. Крім того, ієрогліф *тун* 僮 у сучасній мові переважно означає дітей та підлітків, але оскільки в тексті раба називають «бородатий раб» *жаньну* 髯奴, то явно, що йдеться не про дитину. Можна було б зупинитися на дослівному перекладі назви «Договір раба», за аналогією з англійською версією The Slave Contract, але це не відповідало б практиці назви контрактів нашою мовою. Тому, на нашу думку, точним смисловим перекладом твору буде саме «Договір купівлі раба».

2. Оскільки давня писемність не забезпечена розділовими знаками, потік ієрогліфів можна розділити комами й крапками по-різному, по-різному згрупувати або розділити перерахування однорідних членів речення, що призводить до отримання неоднакових перекладів і трактувань смислів. Можна сказати, що перекладач-дослідник має певний простір для власної інтерпретації. Так, наприклад, деякі виділяють окремо фразу *пен ча цзінь цзюй* 烹茶茶具 і перекладають її як «зварити чай, використовуючи все необхідне начиння». Інші вважають, що *цзінь цзюй* 茶具 стосується і раніше перерахованих страв, що переносить акцент з чаю на етикет застілля й означає, що всі страви потрібно сервірувати певним чином.

3. Але основною проблемою є використання в текстах «Договору купівлі раба» з різних збірників літератури неоднакових ієрогліфів, які іноді істотно змінюють сенс. Цей факт вносить певну плутанину та змушує глибше дослідити подані варіації.

Незважаючи на те що твір датований 59 р. до н. е., найдавнішим текстом, що зберігся, є короткий переказ «Договору» в танській енциклопедії «Витончена словесність, класифікована за розділами» *ї вень лей цзюй* 艺文类聚². У повному, скороченому вигляді або лише як згадка – твір можна знайти у збірниках та енциклопедіях наступних епох. Але найавторитетнішими, близькими між собою і найповнішими стали тексти, записані в 42-му томі цинської збірки «Повне зібрання літератури Хань» *хань вень цюань* 全汉文 [严可均 1819] та в 19-му томі танської енциклопедії «Нотатки для початківців» *чу сюе цзі* 初学记 [徐坚 728].

Можна сказати, що саме порівняння ієрогліфів і фраз із цих джерел становить основну роботу дослідників, стає причиною полеміки та появи варіацій перекладів на сучасну китайську мову. Наприклад, щодо згадки саме чаю в тексті зустрічаються два варіанти:

1. У «Повному зібранні літератури Хань» записано:

«Купити чай в Уду» *у ду май ту* 武都买茶.

2. У «Нотатках для початківців» написано:

«Купити чай в Уяні» *у ян май ту* 武阳买茶.

Тобто зазначені різні назви місцевості, що має велике значення для опису чайної галузі епохи Хань. Але не всі розбіжності настільки суттєві за змістом. Наприклад, вершина гори: *дянь* 巔 – *лін* 嶺. Або фрази: вдова Ян Хуей у будинку має раба на ім'я Бянь Ляо 寡妇杨惠舍有一奴名便了 – У Хуей є раб із часу [життя] чоловіка на ім'я Бянь Ляо 惠有夫时奴, 名便了. У цьому випадку відмінність у записі може не впливати на художній переклад твору, хоча уточнення, що раб служив за життя чоловіка та належав йому важливо, але згадується ще в іншій частині тексту.

Крім цього, у дослідників різних спеціальностей виникає низка своїх виправлень. Так, у 2010 році було знову надруковано статтю, яка раніше вже видавалася в 1990-ті рр.,

² Переказ представлений у 35-му томі у розділі «Раби» *ну* 奴 [歐陽詢 624].

як видно, для введення в сучасний дискурс. У цій роботі були наведені виправлення до варіанта тексту «Договору про купівлю раба» з «Повного зібрання літератури Хань», зроблені відомим китайським істориком сільського господарства та фізіологом рослин Ши Шенханем 石声汉 [石声汉 2010]. Почасти редагування повертають нас до більш ранньої версії твору з «Нотаток для початківців», але є й такі, які вносять зміни в обидва варіанти. Наприклад: в одному місці ієрогліф *chi* 尺 (китайська міра виміру) пропонується замінити на дерево *shu* 树, а кусати *uze* 咋 – на дурити *chja* 诈. Також їм складено низку пояснень до вибору трактування ієрогліфів, що мають кілька варіантів вимов і перекладів. Наприклад, запропоновано таку підказку: ієрогліф *xuan* 还 читається як оточувати *xuan* 环. Пояснення пана Ши, безумовно, допомагають в інтерпретації твору, хоча не завжди зрозуміло, чим обґрунтовані ці правки.

До приватних складнощів можна віднести роботу саме над цим текстом:

1. Оскільки твір Ван Бао має значення не стільки для лінгвістів, але насамперед для дослідників чайної культури, істориків сільського господарства давнього Китаю та побуту епохи Хань, то проблема вибору інтерпретації деяких ієрогліфів та знаходження правильного варіанта є особливо важливою. Наприклад, хвилюючий нас ієрогліф, що означає чай. У стародавньому тексті автор використовує ієрогліф *tu* 荼, який перекладається насамперед як «гірка трава». Наприкінці VIII століття Лю Юй у сьомому розділі «Чайного канону» (першого в історії Китаю трактату про чай) перераховує відомі йому давніші фрази про чай, у яких використовується ієрогліф *tu* 荼 [陸羽 760–762]. Після цього багато авторитетних авторів вказували на цей факт, як загальноприйнятий. Зокрема, у 7-му томі «Записів щоденного пізнання» *жи чжи лу* 日知录 лаконічно написано: «Починаючи з середини епохи Тан, ієрогліф *tu* 荼 замінили на *cha* 茶 (茶字自中唐始变作茶其说已详之唐)» [顧炎武 1639]. У принципі, серед китайських дослідників це твердження вже прийнято за аксіому.

Заради справедливості слід зазначити, що все ж таки є вчені, які не поділяють існуючий сучасний консенсус із цього питання, хоча й опиняються в скромній меншості, що критикується. У 1995 році із засудженням прийнятої практики автоматичної заміни ієрогліфа виступив Чжоу Веньтан 周文棠 [周文棠 1995]. А якщо повернутися до правки Ши Шенханя, то ми виявимо, що і він підкреслює, що ієрогліф «чай» *cha* 茶 все ж таки написаний в оригіналі саме як *tu* 荼 і пояснює, що фразу *пен ту* 烹茶 слід трактувати як «зварити з гірких рослин відвар» *пен ту цай цзо тен* 烹苦菜作羹 [石声汉 2010, 222] і ніяк інакше.

Далі розберемо дієслово *пен* 烹. Сучасний переклад передбачає значення: варити, готувати їжу, смажити, заварювати. Як відомо, способи приготування чаю протягом тисячоліть неодноразово змінювалися. У наш час прийнято заварювати чайне листя окропом, у китайській мові для позначення цього процесу використовуються різні ієрогліфи: *пао* 泡, *чун* 冲, *ці* 沏 і т. д. У сунську епоху чайний порошок збивали (розпарювали) у чаші [赵佶 1107–1110]: *дянь ча* 点茶. У більш ранній час, наприклад у Танській імперії, чай переважно варили у воді [陸羽 760–762]: *чжу* 煮. З «Чайного канону» Лу Юя ми знаємо, що у VIII в. склалася наступна практика приготування чайного напою [Лу Юй 2023]: попередньо спресовану плитку чаю прожарювали над вогнем (*цзю* 灸), а вже після розмелювали та варили (*чжу* 煮). Також у сучасному лексиконі використовуються застарілі терміни попередніх епох, які вважаються архаїзмами, але вживаються в загальному значенні «заварювати / готувати чай»: *дянь тан* 点汤, *пен ча* 烹茶. У принципі, дієслово *пен* 烹 може позначати як окремо процеси обсмажування чайного листя або його наступного варіння, так і комплекс процедур,

який можна позначити: приготувати чай. Враховуючи всі дані, проаналізовані вище, можливі рівнозначні варіації перекладу фрази *пен ча 烹茶*: посмажити чай (тобто довести його до певної готовності перед додаванням води), зварити гірку траву, зварити ту, зварити чай, приготувати чай.

У тексті «Договору про купівлю раба» зустрічається декілька подібних словосполучень, які складно перекласти, не роблячи рішучого вибору серед можливих варіантів.

2. Існує дилема вибору основного джерела перекладу, оскільки неможливо метатися між версіями та ставити під сумнів кожний рядок. Наприклад, як вже згадувалося вище, ми маємо два варіанти з різних збірок: «Купити чай в Уяні» у *ян май ту 武阳买茶* та «Купити чай в Уду» у *ду май ту 武都买茶*. Для того щоб не просто зробити переклад, а все ж таки вибрати найбільш можливий в авторській версії, потрібно розібратися в складнощах чайного ринку тієї місцевості в I столітті до н. е. В одному з китайських досліджень наведено такі аргументи: «Звіряючись із розділом “Географія” книги “Ханьшу 汉书”, є два топоніми під назвою Уду 武都. Одне належить до Їчжоу 益州³... інше... на північ від Джунгар-Ці у внутрішній Монголії. Виходячи з географічного положення, очевидно, що останній розташований досить далеко від Ченду, Сичуані та Цзичжуна, і, безперечно, “Договір про купівлю раба” Ван Бао не має до нього відношення. Що стосується колишнього Уду Їчжоу, то географічно він ближчий до Сичуані. Проте автори все ж таки вважають, що існують два нетривіальні моменти. По-перше, якщо прийняти за центр подій місцевість, про яку йдеться в “Договорі про купівлю раба” та розмах торговельної мережі, що становить близько 300 км у діаметрі, то відстань до Уду Їчжоу набагато її перевершує. По-друге, серед продуктів префектури Уду може бути відсутнім чай. Коментатори можуть заперечити, що навіть якщо в Уду Їчжоу немає виробництва чаю, він все одно може займатися перепродажем чайної продукції. Однак мешканці Сичуані не готові їхати далеко, щоб купити чай, якщо тільки якість чаю не набагато вища, ніж у чаю з Уяну, чим вони могли б виправдати транспортні витрати на далекі відстані. Якби це було так, у підручниках історії згадувалося б особливо про чайну промисловість Уду в Їчжоу, але цього не було. На підставі вищевикладених причин автори вважають, що правильно: “Купити чай в Уяні”, а “Купити чай в Уду”, складена Янем, має вважатися помилкою» [官德祥 2010, 42].

Цю, на перший погляд, неоднозначну версію підтверджує такий факт. Серед найвідоміших нам китайських найдавніших офіційних документів, у яких згадується чай, найавторитетнішими вважаються Хроніки Хуаяна *хуа ян го чжи 华阳国志*, складені в середині IV ст. н. е. Записки є невеликим зведенням даних про історію, географію та видатних осіб регіону Башу 巴蜀, на території якого за 400 років до складання «хронік» і відбулися описувані Ван Бао події. У Хроніці фіксуються важливі для нас відомості про чай: (а) за часів утворення держави Західне Чжоу (XI–XII століття до н. е.) чай з Башу (сучасної Сичуані) постачався як данина до двору вана; (б) згадується кілька місць у горах, у яких вирощувався відомий чай у великій кількості: Наньань 南安 і Уян 武阳 [常璩 348–354].

Можна відзначити, що здебільшого історики чайної культури впевнені, що Уян – єдиний правильний варіант. Оскільки це було вже неодноразово перевірено й обгрунтовано різними дослідниками в попередні роки, то не всі вважають за потрібне у своїх

³ У творі «Договір про купівлю раба» серед місць, які повинен відвідати раб з метою торгівлі, є місцевість під назвою Їчжоу 益州.

роботах вдаватися у розлогі пояснення [李振华 2012; 少林木子 2015, 16, 29], які ми були змушені зробити в цій статті для непідготовленого читача.

Зважаючи на ці факти, не залишається іншої можливості, як вибрати для перекладу варіант: «Купити чай в Уяні» з танської енциклопедії «Нотатки для початківців» та зробити її базовою для перекладу всього твору. Ми робимо цю перевагу не тільки у зв'язку з тим, що строфи про чай становлять для нас першорядну важливість, а й тому, що різні дослідники неодноразово вказували на низку інших помилок і неточностей у написанні ієрогліфів у тексті «Повне зібрання літератури Хань». Додатково для більшого розуміння та перекладу складних місць орієнтуємось на пояснення Ши Шенханя, а також враховуємо варіації перекладу тексту сучасною китайською мовою [李倩 2016] для широкого загалу. Найголовнішою статтею-помічницею для перекладу твору українською мовою можемо назвати роботу Фан Цзяня, яка за своєю глибиною та обсягом найбільш повно розглядає складності твору Ван Бао [方健 1996]. Але найголовніше – у ній представлений список багатьох давніх сільськогосподарських термінів (на основі опрацьованих китайських джерел) з поясненням сучасним читачам їх значення.

3. Актуальною є проблема вибору стилю перекладу всього тексту українською мовою: науковий, поетичний чи художній. Наукові переклади «Договору про купівлю раба» сучасною китайською та іншими мовами широко використовуються у вивченні історії побуту й торгівлі періоду Західна Хань, але наша мета скромніше. Крім того, науковий переклад ускладнить сатиричний тон «договору» та легкий ритм оповідання автора. До безлічі висловів знадобиться велика кількість коментарів і пояснень до обов'язків раба, оскільки описуються умови життя більш ніж 2000-річної давності.

Поетичний переклад також пов'язаний зі складнощами, оскільки для нього потрібні деякі віршовані таланти. Твір написано в давньокитайському літературному жанрі фу 賦 – поеми, що поєднує прозу та поезію одичного характеру, стилістику якого не просто передати іноземною мовою.

Враховуючи всі вищевикладені складності, на цьому етапі ознайомлення з твором бачиться розумним поставити такі цілі перекладу українською мовою: введення в обіг стародавнього тексту в контексті вивчення чайної історії, збереження легкості поетичного духу твору без втрати змісту й ознайомлення з ним широкої публіки. Цьому завданню відповідає вибір художнього перекладу тексту з мінімальною кількістю коментарів.

Переклад:

ДОГОВІР ПРО КУПІВЛЮ РАБА

Імперія Хань, Ван Бао

Ван Цзи Юань з області Шу, у справах прибувши до Цзяні, зупинився в будинку вдови Ян Хуей. У [пані] Хуей від чоловіка залишився раб на ім'я Бянь Ляо. Цзи Юань попросив раба сходити по вино. Бянь Ляо ж з посохом в руках зійшов на похоронний пагорб і промовив: «Колись сановник купив Бянь Ляо, щоб той займався господарством у будинку, а не для того, щоб він купував вино стороннім чоловікам».

Цзи Юань у гніві сказав: «Раб бажає, щоб його продали?»

[Пані] Хуей зауважила: «Раб – дуже неслухняний, ніхто не хоче його купувати».

Цзи Юань хотів його придбати за простою угодою, але раб заперечив: «Необхідно всі вимоги записати в договір, а що не записано Бянь Ляо виконувати не буде».

Цзи Юань сказав: «Бути по цьому!» І текст договору гласив:

«У п'ятнадцятий день першого місяця⁴ третього року Шеньцзюе⁵ славетний чоловік Ван Цзи Юань з Цзичжуна у Ян Хуей, дами з Аньжилі в Ченду, купив бородатого раба Бянь Ляо, що дістався їй від колишнього чоловіка. Сторгувалися на 15 тисячах.

Раб повинен виконувати сотні справ, і тут не може бути двох думок:

Зранку на світанку [потрібно] підмести, погодувати та помити. Зв'язати мітлу, вирізати чашу [для омивання рук], видовбати ківш [для вина], вирити канал і сплести огорожу, мотикою прокласти стежки в саду. Загородити сиру низину та нарізати великим ланцюгом [траншеї для молотьби], зігнути бамбук і зробити граблі, підточити та полагодити лебідку. [З двору] не можна виїжджати на конях або візку, [на подвір'ї] сидіти навпочіпки й голосно кричати, встаючи з ліжка, трясти головою. [Потрібно] ходити на рибалку, косити траву, в'язати очерет, топтати пасма конопель, робити молочну сироватку і плести грубі сандалії.

[Потрібно] ловити горобців і ворон, розставляти сітки для риби, для [полювання] на дикого гусака прив'язати [стрілу] на шовкову нитку, для качки [підготувати] арбалет, підніматися в гори, щоб стріляти оленів, заходити у воду, щоб ловити черепах.

На присадибній ділянці [необхідно] розплодити гусей та качок, більше 100 штук, відганяти яструбів, прутом пасти свиней, садити імбир і [солодку картоплю] таро, вирощувати поросят, лошат і прибирати гній з веранди. Годувати та доглядати робочу худобу, почувши опівночі барабани з усіх боків – устань і додай їм сіна.

У лютому та на весняне рівнодення Чуньфень, [коли] почнуть з'являтися на ділянці трави, [збери] кору шовковиці та пальми. Посади гарбуз, щоб потім з нього зробити глечики. Баклажани висаджуй за видами, а цибулю – у розкид. Спали [старе] бадилля, [щоб] проросла [солодка картопля] таро. Грядки впорядкуй і розділи. Ранок вечора мудріший: на світанку встань і товчи [рис], полікуй коней та ослів, [побудуй] три ряди рибних загороджень.

[Якщо] в домі гості, візьми посудину і йди за вином, начерпай [з криниці] воду для пиття, помий чаші, накрій столи. У саду висмикни часник, порубай [пряну траву] су, поріж сушені овочі, розріж на шматки м'ясо, [приготуй] м'ясний бульйон із [солодкою картоплею] таро, дрібно наріж рибу, засмаж черепаху, звари чай і все розклади у певний посуд. Після прибери залишки [у комору].

[Щодня] зачиняй двері й затикай щілини, годуй свиней і випускай собак.

Не сварись із сусідами. Раб повинен їсти боби, пити воду і не приохочуватися до вина. Бажася скуштувати гарного вина – змочи губи, прополощи рота, не закидай [цілу] чашу. Не варто йти на світанку й повертатися вночі, якшатися з товаришами.

За домом є дерево, зріж його і зроби човен, [можна буде] піднятися до Цзяньчжоу і спуститися до Цзяня. Щоб [я міг] стати дрібним чиновником і заробити грошей.

[А ти] шукай крейду, скупуй пальмові мотузки, купуй циньки в М'янтіні. Ходи туди-сюди в Ло, щоб [задовольнити] попит дам на жир [для помади та рум'ян], перепродуючи їх на дрібних ринках. На зворотному шляху захопи конопляні [мотузки] і продай їх на узбіччі в Цай. Забери собак і продай гусей, купи чай в Уяні, принеси пучок лотосів із ставка сім'ї Ян.

Ходячі туди-сюди серед зборищ на ринку, оберігайся від хитрунів і злодіїв. Прийшовши на ринок, не сиди навпочіпки, не розвалюйся, не лайся брудними словами.

⁴ Напередодні свята ліхтарів.

⁵ Період правління Шеньцзюе 神爵 (з березня 61 рік до н. е. до 58 року до н. е.) був четвертим титулом правління імператора Сюаня династії Хань 汉先帝 і використовувався загалом 4 роки.

Зроби багато ножів та мечів, їдь до Їчжоу, поміняй їх на худобу. Раб має вчитися бути розважливим, а не дурним.

Візьми з собою сокиру і йди в гори, зріж [гілку], зігни її і виріж оглоблю. Якщо будуть залишки, зроби дошку для обробки м'яса, дерев'яні сандалії або корито для свиней. Спали дрова, щоб отримати вугілля, побудуй насип з каміння. [Ти повинен] ремонтувати будівлі та будувати нові, для лагодження книг, робити нові планки. [Коли] у сутінках повернешся, пошлемо за трьома в'язанками сухого хмизу.

У квітні невтомно копаєш, у вересні збираєш урожай, у жовтні збираєш боби, [прибираєш] пшеницю в льох та [солодку картоплю] таро. У Наньані збирають каштани і зривають мандарини – готуй колісницю, багато отримали пеньки – вигідно зробити канати, а якщо злива і робити нічого – з очерету плети занавіски.

Сади персик, сливу, грушу, хурму та шовковицю. [Кожні] 10 метрів на одне дерево і по 8 дерев у ряду. [Різні] види фруктів слідують один за одним, на однаковій довжині та ширині. Плід дозрів і зібраний, не висмоктуй сік і не кусай.

Загавкає собака – вставай, про безпеку сусідів попереджай. Двері та віконниці запри, на вежу залазь і стукай у барабан. Неси щит, тягни спис і обійди тричі [будинок].

Працюй старанно, душевно і швидко, не витрачай час на забави. [А коли] раб зістариться і сили вичерпаються, то сіятимеш очерет і плестимеш циновки.

Справи закінчені, перепочинок – толки каменем [рис], глибокої ночі немає справ – прай одяг до білого.

Якщо [у раба] з'являться особисті гроші, господар роздасть їх гостям. Рабу не можна чинити перелюб і все про нього повинно бути відомо. Якщо раб не підкориться вказівкам, то отримає 100 [ударів] палицею».

[Коли] в голос дочитали контракт, раб остовпів, онімів і кинувся в ноги. Він бив себе обома руками, з очей котилися сльози, а з носа соплі на цілий чі⁶: «Чим [жити] як пан Ван сказав, краще скоріше злягти в могилу, де чоло буритимуть земляні черв'яки. Якби я раніше знав, [що буде так, то] для пана Вана купував вино і боявся вчинити [йому] зло».

Прочитавши повністю твір, можна резюмувати значення згаданих у ньому двох фраз про чай. «Зварити чай» як один з обов'язків раба, свідчить про те, що вже в період Західної Хань чай стає частиною побуту на території сучасної провінції Сичуань і використовується при прийомі гостей, як мінімум серед чиновників. Так само відзначимо, що принаймні за текстом «договору» чай входить до списку страв звичайної їжі й не виділяється як аперитив або завершення трапези, також чаювання не позиціонується як окремий захід.

Фраза «Купити чай в Уяні» серед перерахування торгових операцій у різних районах говорить нам про те, що в першому столітті до н. е. в окрузі Шу вже існував ринок чаю. Цей продукт можна було придбати, а не збирати чи вирощувати самостійно: слуги не даються вказівки садити чайні кущі або йти в ліс для збирання чайного листя. Причому шанувальники чаю знали, що за ним потрібно їхати в спеціальний район, тому припустимо, що попит на продукт був не надто високий.

Враховуючи, що повноцінна фіксація чайної традиції починається лише у VIII ст., для історії чаювання важливі будь-які відомості ранніх епох. Неоднозначність з ієрогліфами у давніх текстах, що використовуються для позначення чаю, ускладнює процес

⁶ Китайська міра довжини, що дорівнює 1/3 метра.

збору згадок. Але в наші дні ці неоднозначні трактування починають підкріплюватися археологічними знахідками: залишками чайного листя в гробницях [Jiang, J. 2021], які вже однозначно підтверджують такі «умоглядні» припущення про вживання чаю у ранні періоди формування китайської цивілізації. Таким чином, систематично накопичуючи й аналізуючи доступні дані, ми поступово наближаємося до більш точної реконструкції історії поширення та розвитку чаювання в давнину, у період, коли її культурна значимість ще не набула такого високого визнання, а інформація про неї не отримала належного відображення у письмових джерелах.

ЛІТЕРАТУРА

- Лу Юй. «Чайний канон». Пер. Гобова Є. Київ : Видавництво «Сафран», 2023, 120 с.
- Jiang, J., Lu, G., Wang, Q. and etc. (2021), “The analysis and identification of charred suspected tea remains unearthed from Warring State Period Tomb”, *Sci Rep*, 11, 16557. Available at: <https://www.nature.com/articles/s41598-021-95393-w> (accessed 02.05.2024).
- 顧炎武. 日知录. 1639年. 卷七. <https://ctext.org/wiki.pl?if=en&chapter=795710&remap=gb> (截至24.04.2024).
- 官德祥. 从王褒《僮约》探析汉代中叶四川田庄商品经济. *中国农史*. 2010年第4期. 第35-47页.
- 李娇. 读书札记之谈古代契约性文书二——读《僮约》. *办公室业务*. 2013年第11期. 第230-231页.
- 李倩、李亚军. 从王褒《僮约》看武阳茶肆遗址真实性. *旅游纵览*. 2016年第20期. 284页.
- 李振华、王楠]. “武都(武阳)买茶”考辨. *安康学院学报*. 2012年第24(01)期. 第89-90+100页.
- 陸羽. 茶经. 760-762年. <https://ctext.org/wiki.pl?if=gb&res=584531&remap=gb> (截至 24.04.2024).
- 歐陽詢. 艺文类聚. 624年. 卷三十五. <https://ctext.org/text.pl?node=543584&if=en&remap=gb> (截至 21.04.2024).
- 徐坚. 初学记. 728年. 卷十九 <https://ctext.org/wiki.pl?if=gb&chapter=699204&remap=gb> (截至 21.04.2024).
- 方健. “烹茶尽具”和“武都买茶”考辨——兼与周文棠同志商榷]. *农业考古*. 1996年第02期. 第184-192+205页.
- 常璩. 华阳国志. 348-354年. 卷三. <https://ctext.org/wiki.pl?if=en&chapter=170343&remap=gb> (截至 24.04.2024).
- 赵佶. 大观茶论. 1107-1110年. <https://ctext.org/wiki.pl?if=gb&res=204389&remap=gb> (截至 24.04.2024).
- 周文棠. 王褒《僮约》中“茶”非茶的考证. *农业考古*. 1995年第04期. 第181-183页.
- 少林木子. 悠香古韵: 茶典故. 2015年. 北京: 南文博雅. 393 页.
- 石声汉, 石定栋. 《僮约》校注. 西北农林科技大学. 2010年第04期. 第219-223页.
- 严可均. 全汉文. 1819年. 卷四十二. <https://ctext.org/wiki.pl?if=gb&chapter=736023&remap=gb> (截至 21.04.2024).

REFERENCES

- Lu Yuj (2023), *Chajnyj kanon*, Per. Gobova Ye. Kyiv, Safran. 120 p. (In Ukrainian).
- Jiang, J., Lu, G., Wang, Q. and etc. (2021), “The analysis and identification of charred suspected tea remains unearthed from Warring State Period Tomb”, *Sci Rep*, 11, 16557. Available at: <https://www.nature.com/articles/s41598-021-95393-w> (accessed 02.05.2024).
- Chang Qu (348-354), “Huayang guozhi”, vol. 3. Available at: <https://ctext.org/wiki.pl?if=en&chapter=170343&remap=gb> (accessed 24.04.2024). (In Chinese).
- Fang Jian (1996), “Peng tu jin ju” he “wu du mai tu” kao bian – jian yu zhouwen tang tongzhi shangque”, *Nongye kaogu*, Vol. 2, pp. 184–192+205. (In Chinese).
- Gu Yanwu (1639), “Ri zhi lu”, Vol. 7. Available at: <https://ctext.org/wiki.pl?if=en&chapter=795710&remap=gb> (accessed 2024-04-24). (In Chinese).
- Guan Dexiang (2010), “Cong wang bao «tong yue» tanxi handai zhongye sichuan tianzhuang shangpin jingji”, *Nongye kaogu*, Vol. 4, pp. 35–47. (In Chinese).
- Li Jiao (2013), “Dushu zhaji zhi tan gudai qiyue xing wenshu er – du «tong yue»”, *Bangongshi yewu*, Vol. 11, pp. 230–231. (In Chinese).
- Li Qian and Li Yajun (2016), “Cong wang bao «tong yue» kan wu yang cha si yizhi zhenshi xing”, *Ly'you zonglan*, Vol. 20, p. 284. (In Chinese).
- Li Zhenhua and Wang Nan (2012), “Wu du (wu yang) mai cha” kao bian, *Ankang xueyuan xuebao*, Vol. 24 (01), pp. 89–90+100. (In Chinese).
- Lu Yu (760–762), “Cha jing”. Available at: <https://ctext.org/wiki.pl?if=gb&res=584531&remap=gb> (accessed 24.04.2024). (In Chinese).
- Ouyang Xun (624), “Yiwen lei ju”, Vol. 35. Available at: <https://ctext.org/text.pl?node=543584&if=en&remap=gb> (станом на 21.04.2024). (In Chinese).
- Shaolin Muzi (2015), “Youxiang guyun: Cha diangu”, Beijing: Nan wen boya, 393 p. (In Chinese).
- Shi Shenghan and Shi Dingfu (2010), “«Tong yue» jiaozhu”, *Xibei nonglin keji daxue*, Vol. 04, pp. 219–223. (In Chinese).
- Xu Jian (728), “Chuxue ji”, Vol. 19. Available at: <https://ctext.org/wiki.pl?if=gb&chapter=699204&remap=gb> (accessed 21.04.2024). (In Chinese).
- Yan Kejun (1819), “Quan hanwen”, Vol. 42. Available at: <https://ctext.org/wiki.pl?if=gb&chapter=736023&remap=gb> (accessed 21.04.2024). (In Chinese).
- Zhao Ji (1107-1110), “Daguan cha lun”. Available at: <https://ctext.org/wiki.pl?if=gb&res=204389&remap=gb> (accessed 24.04.2024). (In Chinese).
- Zhou Wentang (1995), “Wang Bao «tong yue» zhong «tu» fei cha de kaozheng”, *Nongye kaogu*, Vol. 04, pp. 181–183. (In Chinese).

Стаття надійшла до редакції 30.05.2024